

SZÉCSI JÓZSEF

Bálványimádás és képmádat az ókori Izraelben

1. Idológia Izraelben

A képmádat kérdéskörének tárgyalásakor meg kell különböztetnünk az „idegen istenek” imádását (idológia) és a képek istentiszteleti használatát (ikonológia). Az idológia Izraelben egykor jelentős támogatást élvezhetett, kiemelten a királyi ház részéről is, különösen az idegen királynők esetében.¹ Az idegen kultuszok meghatározó jegyei nem mindig egyértelműek már előtünk: nem mindig lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy egy kultusz teljesen idegen-e vagy szinkretista, illetve csak az Isten kultuszának egyfajta hamis változata. A zsidóság legnépszerűbb kultuszai kánaánita eredetűek, amelyenek a Báál²-, Áserá³- és

- 1 Mááchá, Jezevel és a leánya, Átáljá. Mááchá Dávid egyik felesége (2Sám 3,3; 1Krón 3,2), Jezevel a föníciai Szidón város királyának lánya, Izrael királyának, Achátinak felesége (1Kir 16,31) volt.
- 2 Báál Kánaánban tisztelt pogány isten volt, amelynek kultusza a bírák és a királyok korában komolyan veszélyeztette Izrael hitét. A Báál névnek van közfőnévi jelentése is: úr, tulajdonos. Szókapcsolatokban előfordul mint a ház ura (Bír 19,22), egy ökör vagy samár gazdája (2Móz 21,28; Iz 1,3), sőt mint férj, egy asszonynak az ura (2Sám 11,20). Többes számban használták e szót egy város polgáira (Bír 9,2). Báál istent egyes városok urának, védő istenének is tartották, innen származnak az olyan nevek, mint Báál-Gád, Báál-Meón, Báál-Támár stb. Kánaán őslakóinak meggyőződése szerint országuk Báál tulajdona volt. A honfoglaló izraelitáknak ki kellett volna irtaniuk az őslakókat, de legalábbis őrizkedniük kellett volna a velük való összekeveredéstől (5Móz 7,1). Indokolt volt az aggodalom, hogy a vallási keveredésből majd az a kérdés fog következni, hogy kinek az országa Kánaán, és kit illet meg a tulajdonosnak kijáró istentisztelet: Adonájt vagy Báált?
- 3 Kánaáni hatásra Izrael kultuszában is megtalálható alkalmanként a kultikus parázsnaság (4Móz 25,1; 1Kir 14,24; Jer 3,2; Oz 4,12kk). A jeruzsálemi templom mellett külön házaik voltak a paráznáknak, ahol az asszonyok ruhát szőttek Áserá istennőnek (2Kir 23,7). Jósias király, néhány elődjéhez hasonlóan, megszüntette ezt az intézményt (1Kir 22,47; 2Kir 23,1–20).

Ástárté⁴-kultuszok. A Bírák⁵ és 1Sámuel⁶ Izrael bukását a Báál- és Ástárte-tiszteletnek tulajdonítja. Báál imádásának népszerűségét bizonyítja a nép Gideon elleni heves reakciója⁷, amiért Isten parancsára lerombolták Báál oltárát⁸. Sámuelnek exortálnia kellett a népet, mielőtt a nép ellenséggel került volna szembe egy csatában, hogy „elűzze az idegen isteneket”, a Báálokat⁹. Salamon uralkodásának végén, Izrael történelmében először, oltárok épültek a király idegen feleségei számára; Kámos, Moloch és Ástárté tiszteletére¹⁰. Ábijám, valószínűleg anyja, Mááchá unszolására – aki félig pogány volt –, folytatta az idegen istenek kultuszának gyakorlatát¹¹. Északon Báál tisztelete és más idegen kultuszok elsőbbséget nyertek Ácháb uralkodása idején, aki pedig feleségének, Jezevelnek unszolására épített oltárt Báálnak, „Baált szolgálta és imádta”¹². Báál papjai közül 450-en és Áserá 400 papja része volt Jezevel királynő kíséretének¹³. A Biblia tanúsága szerint hétezer ember tartózkodott a Báál előtti meghajlástól¹⁴. A Báál-imádás és különösen annak királyi személyek, így idegen királynők által való támogatása ellen komoly támadást indított Jehu. Kivégeztette Jezevel királynőt¹⁵, lerombolta az általa épített szentélyeket, és megölette Báál papjait és követőit¹⁶.

Júdában Báál kultuszát, legalábbis annak királyi személyek által történő támogatását, úgy tűnik, hogy Átáljá királynő, Jezevel leánya vezette be, aminek azután a Jehojadá főpap vezette felkelés vetett véget¹⁷.

Izrael történetében a legátfogóbb kultikus tisztogatásra Júdában került sor Hiszkijá király uralkodása idején. Hiszkijá király nemcsak a pogány kultuszoktól tisztította meg Júdát, így az áseráktól és oszlopoktól, hanem még a Mózes építette rézkígyótól is; az utóbbi használatos volt ugyanis az Isten-kultuszban.

4 Ástárte: Ástárté föníciai-kánaánita istennő nevének görögös átírása. Héber formája: astóret, többes számban astarót. Egyike azon isteneknek, akiknek kedvéért az izraeliták többször elhagyták az Urat, már a bírák korában (Bír 2,13; 10,6), majd Sámuel idején (1Sám 7,3k; 12,10). A filiszteusok Ástárté templomában helyezik el a megölt Saul fegyverzetét (1Sám 31,10). Salamon király is imádja feleségei hatására (1Kir 11,5). Az általa épített áldozóhalmokat csak Jósias király „tette tisztálatlanná” (2Kir 23,13). Az ásatások számos Ástárte-szobrocskát és amulettet hoztak felszínre, izraeliták által lakott területekről is.

5 Bír 2,11; 3,7; 8,33; 10,10

6 1Sám 12,10

7 Bír 6,29

8 Bír 6,25

9 1Sám 7,3–4

10 1Kir 11,5–7

11 1Kir 15,1–3

12 1Kir 16,31

13 1Kir 18,19

14 1Kir 19,18

15 2Kir 9,33

16 2Kir 10,18

17 2Kir 11,17

A Báál-kultuszt erős kritikával illette Ozeás¹⁸ és Jeremiás¹⁹. Az idolatriát támogató új mozgalmat Hiszkijá fia, Mánássze király indította el. Mánássze király reformjainak méreteit mutatja: ahelyett, hogy az idegen istenek tiszteletére szolgáló szentélyeket a Templomon kívül emeltette volna fel, ahogy Jezevel és Atáljá királynők tették, Mánássze király magát a Jeruzsálemi Templomot változtatta pogány panteonná²⁰. A Mánássze király alatti bálványimádó gyakorlatokat Ezekiel írja le²¹. Ezeknek a későbbi generációkat megrontó hatását pedig Jeremiás ábrázolja²².

Az Izraelben népszerű, egyéb bálványimádó kultuszok között találjuk a Molochnak bemutatott gyermekáldozatot²³, a szakrális prostitúciót²⁴ és a Tammuz-kultuszt²⁵. Az asztrális kultusz, úgy tűnik, ugyancsak széles körben elterjedt. A nap és a hold például az „Ég Királynőjeként” ismert Istár az egész bibliai irodalomban, az imádat tárgyaként szerepel²⁶. Ezekiel²⁷ az állatok tiszteletét is megemlíti.

2. Ikonolátia Izraelben

Az ikonolátia, azaz a képmások használata az istentiszteletben, két csoportra osztható. Az ikonolátia, amely a pátriárkák idejében volt gyakorlatban, később betiltásra került. Az oszlopok emelése a kultuszban (máccevot / maccevá) – amelyek nem keverendők össze a Mózes első és második, valamint a József könyvében²⁸ szereplő megemlékezés oszlopaival – a pátriárkák részéről elfogadott jelenség volt. Jákob épített máccevát Bét-Él-ben, amit felhasználott az istentiszteleten²⁹. Ez a fajta istentisztelet gyakorlatban volt a későbbi időkben is, de végül a Deuteronomium³⁰ és a próféták³¹ betiltották.

Ugyanígy Ábrahám fákat ültetett Isten tiszteletére³². Ezt a fajta tiszteletet később ugyancsak a Deuteronomium³³ szüntette meg. A máccevót használata, valamint a fák ültetése széles körben elterjedt

18 Oz 1–3; 11,2; 13,1.

19 Jer 2,4; 9,13; 11,13, 17; 12,16; 19,5; 23,13, 17, 27; 32,29

20 2Kir 21

21 Ez 8–11; 16,17; 20; 23

22 Jer 11,9; 15,4.

23 2Kir 16,3; 21,6; 23,10; Jer 7,31; 19,5; 32,35

24 1Kir 14,24; 2Kir 23,7; Ez 16,17; 23,5; Oz 4,14c–15.

25 Ez 8,14

26 Ám 5,26

27 Ez 8,10

28 1Móz 31,45–52; 2Móz 24,4; József 4,4–9

29 1Móz 28,18, 22; 35,14

30 5Móz 16,22

31 Ez 26,11; Oz 3,4; 10,1–3; Mik 5,12

32 1Móz 21,33

33 5Móz 16,21

a monarchia időszakában³⁴. A „rézkígyó” is ebbe a kategóriába tartozhatott³⁵.

3. Illegitim ikonolátria

A klasszikus és legkifejezőbb példája az ilyen ikonolátriának az aranyborjú imádata a Sínai-hegy lábánál, és a Dánban, valamint a Bét-Él-ben lévő szentélyekben³⁶. Az aranyborjú, amit a nép készített a Sínai-hegy lábánál³⁷, megfelel a bálványimádás általános mintájának a Közel-Keleten. Izrael népe Istent akart „csinálni”: „Csináljunk számunkra egy Istent!”, és nem egy élettelen képmást. A borjút istenként szentelték fel: „Ez a te Istened, Izrael!”

A Biblia ezt állítja: „Öntött borjút csináltak és azt mondták: »Ez a Te Istened, Izrael!«” Az „és” kötőszó mintegy aláhúzza a kapcsolatot a bálvány készítése és annak felszentelése között. A rabbinikus irodalom elmondja, hogy az aranyborjút az isteni trónon lévő bika másaként formálták meg. Ez a tradíció megfelel a Közel-Keleten ebben az időben meglévő vallási elképzeléseknek. A „mennyei bikára” való utalás megtalálható a legősibb egyiptomi forrásokban.

A bikát különböző istenek székének tekintették Egyiptomban, Babilóniában és Arámban. Az izraeli hagyományban a bika az isteni trón részét képezte. Annak érdekében, hogy Isten dicsősége közöttük lakozzék, készítettek egy bikát, vagyis az isteni trónt vagy a „mennyei biká”-nak egy mását. E művelet révén azt várták, hogy Isten Lelke beköltözzék a borjúba, Isten földi trónusába, és így teljességgel azonosuljon azzal. Mivel ilyenformán rendelkeztek egy bálvánnyal, volt egy Istenük, akit maguk között tudhattak. Ezen felfogás szerint Isten bálvány lett, ugyanúgy, ahogy minden más Isten is bálvány lett, akiket a maguk számára felszenteltek.

A Biblia elveti ezt a vallási felfogást. Isten soha nem nyilvánította ki dicsőségét vagy lelkét ezeken az alkotásokon. Ahogy a próféták mondták: „Dicsőségemet nem engedem át másnak, sem tiszteletemet a bálványoknak!”³⁸ Ebből a szempontból Istennek e képeken keresztül történő imádata megkülönböztethetetlen a „fa és kő” imádatától. Ez a fajta képmásimádat is otthonra lelt Izraelben, és a bálványimádás legáltalánosabb formájaként létezett. Mikeás³⁹ elkészítette Isten képmását, majd felavatták. Gideon készített egy arany efódot, valószínűleg egy képmást a kultusz céljára⁴⁰. Ugyanígy „Számária borjai”⁴¹ és más képmások, amelyeket Észak szentélyei-

34 1Kir 14,15, 23; 2Kir 17,10; 23,14

35 2Kir 18,4

36 2Móz 32,1–8; 1Kir 12,28; 2Kir 10,29; Zsolt 106,13–20; Neh 9,18; 2Krn 13,8

37 2Móz 32,1–8

38 Iz 42,8

39 Bír 17–18

40 Bír 8,27

41 Oz 8,6

ben tiszteltek, kultikus bálványok voltak. Ez a fajta imádat magyarázza a képimádás elítélését a bibliai irodalomban.

4. Legitim ikonológia

Nem minden képmás volt tiltva a bibliai kultuszban. A kerubok (kerubim) alakjai a függönyökre voltak hímezve⁴², továbbá a párochetre is, a frigyláda „fátylára” (kárpit)⁴³, a Templomban⁴⁴ a falakra voltak vésve⁴⁵, valamint az ajtókra⁴⁶ és a Templom „rézmedencéjére” is⁴⁷. Két arany kerub volt a frigyládán⁴⁸ és a Templomban⁴⁹. A kerubok, úgy tűnik, a mennyei szekeret reprezentálták⁵⁰. Az ÚR a Szentély „kerubjain ül”⁵¹. Ha figyelembe vesszük a bálványimádással kapcsolatos bibliai álláspontot, meg kell vizsgálni, milyen alapon lehet megkülönböztetni a megengedett és a tiltott ikonológiát. Van olyan vélemény, miszerint⁵² a tiltott képmás és a kerubok közötti különbség a képmások természetén alapult. A tiltott képek valóságos lényeket ábrázoltak, míg a kerubok nem. Ez a nézet nem igazán meggyőző. A Templom kerubjainak valóságos alakját nem ismerjük. A rabbinikus hagyomány szerint⁵³ a kerubok fiatal gyermekeket ábrázoltak. Ezen túlmenően, ha el is fogadjuk, hogy a kerubok nem feleltek meg semmilyen valóságos lény alakjának, felmerül a kérdés: vajon ez a bonyolult megkülönböztetés egyáltalán megfelel-e az ősi Közel-Kelet és a Biblia vallási értékeinek és kritériumainak? Másrészt a középkori zsidó szerzők⁵⁴ és rabbi⁵⁵ annak a nézetnek adtak hangot, hogy a megengedett és tiltott ikonológia közötti megkülönböztetés alapvetően önkényes. Bizonyos képmásokat előír a Törvény, másokat tilt. Ez a nézet olyan értékfelfogást követ, amely teljes mértékben megegyezik a Biblia alapvető vallásfilozófiájával, ti. hogy az egy Istent csak a Törvény által előírt módon lehet imádni. A bibliai és más szertartások közötti különbségek nem valódiak, hanem csak azt jelentik, hogy az előbbieket a törvény előírja, míg az utóbbiakat nem. A Biblia szerint az egy Istennek olyan rítusokkal való imádata, amelyeket a Törvény nem ír elő, bálványimádó tettnek bizonyul. Ez a vallásfelfogás az Isten abszolút mindenhatóságába vetett hiten alapul. Eszerint semmilyen kultusz sem alakíthatja vagy befolyásolhatja Istennek az

42 2Móz 26,1; 36,8

43 2Móz 26,31; 36,35

44 2Krón 3,14

45 1Kir 6,29; 2Krón 3,7; Ez 41,18.20.25

46 1Kir 6,32, 35

47 1Kir 7,29.36

48 2Móz 25,18–22; 37,7–9

49 1Kir 6,23–28; 8,6–7; 2Krón 3,10–13

50 Ez 1,5–14; 9–11; 2Sám 22,11; Zsolt 18,11

51 1Sám 4,4; 2Sám 6,2; 2Kir 19,15; Iz 37,16; Zsolt 80,2; 99,1; 1Krón 13,6

52 Cassuto, U.: *Perush al Sefer Shemot* (1952), 285.

53 Szukká 5b; Chágigá 13b

54 Jacob al-Kirkisani: *Kitab al-Anwar*, kiad. L. Nemoy (1938), 6.

55 Judá ben Smuél Hálévi: *Széfer há-Kuzári* (A kazár király történetének könyve) 1,96

emberekhez fűződő kapcsolatát, kivéve, ha azt kifejezetten Ő megparancsolta.

5. Az idolátria bibliai elítélése

Az idolátria bibliai elítélése három többé-kevésbé különálló témát érint: a bálványok imádatát, Istennek pogány rítusokkal való tiszteletét és a bálványok készítését.

A bálványok imádatának bibliai elítélése magában foglalja:

- a) a pogány rituálé szerinti bálványimádást⁵⁶;
- b) a leborulást⁵⁷;
- c) egy másik istennek (azaz bálványnak⁵⁸) való áldozatfelajánlást; a rabbinikus irodalom szerint bármely rítus bálvány előtt való bemutatását, amely részét képezi az ÚR szolgálatára előírt rituálénak (az áldozat tényleges levágását, az illatáldozatot és libációt);
- d) tisztelet kifejezését egy bálvány előtt⁵⁹; a rabbik szerint ez a tiltás a képmádásra vonatkozik, még abban az esetben is, ha imádról nincs szó, hanem csak például egy képmás megcsókolásáról vagy megsimogatásáról⁶⁰.

A természetfeletti lények tisztelete, mint például az angyaloké, nem kifejezetten tilos a Bibliában⁶¹. A rabbik azonban az angyalok tiszteletét bálványimádásnak tekintették⁶². Ez megfelel a bálványimádással kapcsolatos tényleges bibliai nézetnek. Istennek pogány rítusokkal végzett tiszteletére vonatkozó tiltás⁶³ azt a bibliai nézetet tükrözi, miszerint az Istent az ő akaratának megfelelően kell tisztelni.

A bálványok készítése kifejezetten tilos⁶⁴. A rabbinikus irodalom szerint ez a tiltás egyaránt vonatkozik arra, aki bálványt készít magának, hogy imádjá, vagy arra, aki másoknak készít. A képmás készítésére vonatkozó bibliai tiltás nem foglal magában minden képet, csak azokat a képmásokat, amelyeket „istennek” tekintenek⁶⁵. A képmás és a bálvány közötti ilyen megkülönböztetés világossá válik annak a pogány hitnek a fényében, miszerint a képet nem lehetett addig imádni, amíg azt megfelelő módon fel nem ajánlották egy istennek, és az előírt kultusz szerint bálvánnyá nem „változtatták”.

56 2Móz 20,5; 5Móz 12,30; Szánhedrin 61b

57 2Móz 34,14

58 2Móz 22,19

59 2Móz 20,5

60 Szánhedrin 7,6; 60b

61 Bír 13,16

62 Toszefta Chullin 2,18

63 5Móz 12,31

64 2Móz 20,4, 23 (20)

65 3Móz 26,1

6. Bibliai polémia a bálványimádás ellen

Az idolátriaellenes bibliai polémia során a Biblia nem veti fel a pogány világ vallási érdemeinek és mitológiai értékeinek kérdését. Ennek az az oka, hogy a Biblia elveti azt a pogány igényt, miszerint a bálványimádás valóságos vallási értékeket képvisel.

A Biblia egyfelől azért támadja a bálványimádást, mert az megsérti a szövetséget, másfelől azért, mert haszontalan. Mivel a bálványimádás kifejezetten tilos⁶⁶, gyakorlása a szövetség megsértését jelenti⁶⁷. Ez azon a meggyőződésen alapul, miszerint az Isten tiszteletét egyedül Isten határozza meg. Ennek megfelelően az imádás bármiféle formája, melyet kifejezetten nem ő írt elő, az Isten abszolút szuverenitásának és mindenhatóságának meggyalázása.

A második érv annak a pogány hitnek a fényében érthető meg igazán, miszerint olyan természeti jelenségek, mint termékenység, eső, egészség stb., a bálványimádáson keresztül befolyásolhatóak. Mivel a Biblia szerint Isten az egész természet ura, a bálványimádás haszontalan⁶⁸. Sőt, ahogy Móse ben Májjúni megjegyzi⁶⁹, a Biblia hangsúlyozza: mivel a bálványimádás a szövetség megsértése, ezért negatív következménnyel jár. Büntetésképpen Isten a természetet a bálványimádók ellen fordítja⁷⁰.

7. Idolátria a Közel-Kelet vallásaiban

Annak érdekében, hogy meghatározzuk az idolátria karakterét a Közel-Kelet vallásaiban, és hogy világosan megértsük az ezzel kapcsolatos bibliai álláspontot, két egymással összefüggő kérdést kell megvizsgálnunk az ősi közel-keleti források tükrében. Vajon a képeket holt anyagnak tekintették-e, amelyek természetfeletti hatalmat vagy természeti jelenségeket képviseltek, vagy „élő bálványként” fogták fel őket? Továbbá azt a kérdést, hogyan vált egy képmás imádásra alkalmassá: vajon egy speciális szertartás révén, amely a képmásnak isteni hatalmat kölcsönözött, és ennél fogva imádásra méltóvá tette, vagy esetleg a képmás imádásra méltó volt mindenféle felszentelő rítus nélkül – már abban a pillanatban, amikor a mester elkészítette?

8. „Élő bálványok” a pogány vallásokban

A bálvány a pogány gondolatvilágban élő és érző lény volt. Nem volt azonos az istennel. Az isten a bálványtól különálló módon (bár attól

66 2Móz 20,4

67 5Móz 31,16, 20; Jer 11,10

68 Iz 41,23–24; 44,6–21; Jer 10,1–5

69 Mose ben Májjúni: *Dálálát Álháirin* (Móre há-Nevukim – A tévelygők útmutatója) 3,30

70 5Móz 11,13–18.28

nem függetlenül) létezett. Az isten szelleme a bálványban lakozott és azzal azonosult. Az isten nem korlátozódott egy bálványra vagy egy alakra, ellenkezőleg: szelleme sok különböző alakú bálványban lakozott.

A pogány vallás alapvető princípiuma az istenségnek és bálványának az azonosulása. Az isten felfogta és érzékelte, bármi történt is bálványával. Az imákat és kultuszokat, amelyeket egy bálványnak ajánlottak fel, teljes egészében érzékelte az isten. Mivel az istenség teljességgel azonosult a bálványával, a képmások „élő bálványok” voltak. Egyiptomban és Mezopotámiában a bálványt mosdatták és felöltöztették. A bálvány evett is a neki felajánlott ételből, abból merítve a szükséges energiát fennmaradásához és számos tevékenységének elvégzéséhez. A bálvány érzett, látott, hallott és beszélt. A kultusz megnyitotta a bálvány száját, szemét és füleit. Éjszaka a bálvány aludt, és reggel a napfény felkeltette és beszélt.

A bálvány az akaratát az előtte végzett sorsvetés befolyásolásával tette ismertté próféciákon és jelek sokaságán keresztül. A bálvány akaratát isteni imperatívusz volt, nem pusztán vallási kérdés, hanem érintette az állam politikai és az egyén privát ügyeit is. Mivel az isten teljesen azonosult a bálvánnyal, bárki, aki a bálványt befolyásolta, az istent is irányította. Amikor Elam király látta, hogy vereséget szenved Szánheribtől, fogta a bálványait és elmenekült, hogy azok nehogy rabságba essenek⁷¹. A legyőzött ellenfél bálványainak foglyul ejtése ősi és elterjedt szokás volt. Az Iz 36,1-ben ezt olvashatjuk: „Ezekiás király uralkodásának tizennegyedik évében felvonult Szánherib, Asszíria királya Júda összes erődített városa ellen, és bevette azokat.” Kincstárnoka, Ráv-Sáké be akarta mutatni Júda népének azt a tényt, hogy a szomszédos népek bálványai nem képesek megmenteni őket Szánherib hadaitól⁷². Hiszkijá király válasza lényegre törő volt: egyedül Izrael Istene „élő Isten”, és nem szabad párhuzamot vonni közte és a szomszédos népek bálványai között⁷³. Tiglath-Pileser⁷⁴ és II. Ádám-Nirári⁷⁵ a legyőzöttek bálványait saját bálványaiknak ajánlotta fel. A bibliai szerzők jól ismerték ezt a gyakorlatot⁷⁶.

Az ellenség kezében a bálvány hatalma megszűnt. A legyőzött király könyörögni jött a bálványok visszaadásáért⁷⁷. Egy bálvány visszaadása a saját templomának a könyörület jelének számított⁷⁸. Az ellenségtől való félelmében az isten elhagyta a bálványt⁷⁹, „és a

71 Luckenbill, D. D.: *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, I–II. (1926–27), I. (1926) 242.; II. (1926), 350.

72 Iz 36,18–20; 37,10–12

73 Iz 37,4, 16–20; 10,5–19; 37,23–29

74 Luckenbill, D. D., i. m. I. 230.

75 I. m. I. 380.

76 Iz 46,2; Jer 43,12; 48,7; Oz 10,6 (8,6); Dán 11,8

77 Luckenbill, D. D., i. m. I. 518, 536, 538, 731.

78 I. m. I. 507, 659.

79 I. m. II. 295, 513, 528.

mennyekbe repült⁸⁰. Amikor Illés nevetségessé teszi Báált⁸¹ és Izajás gúnyolja a bálványokat⁸², azt a célt szolgálják, hogy megren-gessék az „élő bálványokba” vetett elterjedt hitet. Az érv, melyet a Zsoltáros említ⁸³: „van szemük, de nem látnak”, szó szerint értendő. Megkísérli cáfolni azt a felfogást, hogy a bálványok érzékelőkép-ségekkel rendelkeznek. A bálványimádás bibliai kifejezései, mint „a halottnak szóló áldozatok”⁸⁴ és „fa és kő” bálványok⁸⁵, valamint hasonló megfogalmazások kihívást jelentettek a pogány felfogás számára, miszerint imádatuk tárgyai valóságosan „élő bálványok”.

9. A bálványok készítése

Az isten azonosítása a bálvánnyal egy speciális konsekrációs szer-tartáson keresztül lépett érvénybe, amit „a száj megmosása vagy megtisztítása” néven ismerünk.

Egyiptomi és babiloni források a bibliai időktől fogva apróléko-san beszámolnak a felszentelő szertartásról, amellyel a képmás élő bálvánnyá változik át. A rituálé érdeméből az istenek a templomok falán lévő domborművekkel is azonosultak: az istenek képei tudtak enni és inni a bemutatott áldozatokból, amelyeket az istentisztelet során felajánlottak nekik, hogy így nyerjenek energiát ahhoz, hogy élő és cselekvő istenek legyenek. A szertartást, amellyel egy képmást konsekráltak és így istenné tették, Dániel könyve írja le⁸⁶.

10. A Talmudban

A bálványimádást a rabbinikus irodalomban a három fő bűn egyiké-nek tekintik; az ember inkább mártíromságot szenved, mint hogy beleszne. A másik kettő a vérfertőzés és a gyilkosság: „a vér kiontá-sa”⁸⁷. Az egész Ávodá Zará traktátust a bálványimádás részleteinek szentelték. A tőle való tartózkodás „egyenértékű a Tóra minden parancsának teljesítésével”⁸⁸. A „vannak bizonyos zsidók...” kezde-tű szövegek úgy interpretálhatóak, hogy a tanítás azt jelenti: „aki megtagadja a bálványokat, zsidónak neveztetik”⁸⁹. Ez fordítva is áll: „aki elismeri a bálványokat, megtagadja az egész Tórát”⁹⁰. Az, hogy a bálványimádásnak való hódolatot kisebb veszélynek tekintették, mint a vérfertőzést, bizonyítja a következő Midrás-szakasz: „Isten

80 I. m. II. 649, 659, 662; Jer 50,1-3 erre a hitre utal.

81 1Kir 18,27

82 Iz 44,9-21

83 Zsolt 106,36; 115,9

84 Zsolt 106,28

85 5Móz 28,36, 64

86 Dán 3,2-3

87 Szánhedrin 74a

88 Hórájót 8a, Dániel 3,12

89 Megillá 13a

90 Szifre Deuteronomium 54

két sátáni hajlamot teremtett a világban, az egyik a bálványimádásra való hajlam, a másik a vérfertőzés; az első már kiirtásra került, a másik még tartja magát.⁹¹ Ez a bekezdés tovább elemzi: vajon az Első Templom korában élt zsidók vallási életében még olyan erősen meghatározó „bálványimádásra való hajlam kiirtása” Mordecháj és Eszter idején, vagy Hánánjá, Misáel és Azárjá korában történt-e?

Ezek a szövegek azt mutatják – ami különben minden rendelkezésre álló adatból világos –, hogy a Második Templom idején és a Talmud korában a népben már nem volt bálványimádásra való hajlam, és ezt nem tekintették már komoly veszélynek. Az Ávodá Zará traktátus tanulmányozása során kitűnik, hogy a rabbik a bálványimádással és bálványimádókkal való kapcsolatot csak társadalmi kapcsolatokból eredő veszélynek tekintették. Azaz a bálványimádást inkább „elméleti”, mintsem gyakorlati veszélynek tartották. E felfogás abból is kitetszik, hogy a rabbik általános szokása volt a szociális és etikai hibákat azzal ostorozni, hogy aki azokban vétkes, „olyan, mintha a bálványimádás bűnébe esne”, mintha „részegen mondana imát”⁹², vagy „utat engedne túlzott haragnak”⁹³, vagy „nem gyakorolna jótékonyt”⁹⁴, „meghajolna sátáni hajlamok előtt”⁹⁵, „megszegne egy ígéretet” vagy éppen „morszát hagyja az asztalon”⁹⁶.

Bár a bálványimádást Noé Hét Törvénye⁹⁷ is tiltja, amely a rabbik szerint az egész emberiségre kötelező, és megszegése halálbüntetéssel jár, a rabbik többségükben toleránsan viszonyultak a nem zsidók által elkövetett bálványimádáshoz. A bálványimádás inkább a sektariánusokra vonatkozik, mert ők ismerik Istent és megtagadják; a nem zsidók általában tudatlanságból cselekszenek⁹⁸. Megengedett volt a bálványimádók kigúnyolása (különben ez az egyetlen megengedett gúny⁹⁹), és szokás volt olyan lekicsinylő neveket illeszteni őket,

91 Sir Hásirim Rabba 7,8; Jómá 69b

92 Beráchót 31b

93 Sábbát 105b

94 Ketubbót 68a

95 Jeruzsálemi Talmud Nedárim 9,1, 41b

96 Szánhedrin 92a

97 Az ún. noéi törvények héber neve: Sevá micvót bené Nóách; 7 törvény, amelyet a pogányoknak, a nemzsidóknak is meg kell tartani. Ezeknek alapja az Ádámnak szóló parancs (1Móz 2,16) és a Noéval a vízözön után kötött szövetség (1Móz 9,4) rabbinikus értelmezése (Genesis Rabba 34; Szánhedrin 56a). Annak ellenére, hogy a törvényeknek különféle elfogadott változatai vannak, az általánosan elfogadott 7 törvény a következő: 1. a bálványimádás; 2. az istenkáromlás; 3. a gyilkosság; 4. a szexuális bűn (fajtalankodás); 5. a rablás (lopás); 6. evés az élő állatból (az élő állat levágott tagjának fogyasztása); 7. a tulajdonjog tisztelete (Szánhedrin 56a; Ávodá Zará 8,4). A zsidó hagyomány szerint ezektől az ősember is tartózkodott. Ha a nemzsidók áthágják ezeket a törvényeket, rájuk is halál vár. A Tóra többi törvényei csak a zsidókra vonatkoznak, bár a nemzsidók is megtartják azokat. Azokat a nemzsidókat, akik megtartják a noéi törvényeket, helybéli idegennek, gér tósáv-nak kell tartani, akikre kiterjed a zsidó közösség támogatása (Ávodá Zará 64b).

98 Jeruzsálemi Talmud Sábbát 16,9, 15c

99 Megillá 25b

amelyek az eredeti nevük elferdítéséből származtak¹⁰⁰. A zsidók erőteljes reakciójának, amely a római légiókat illetve a római sas kítűzésével kapcsolatban, valamint a szilárd ellenállás a császár szobrának a Templomban való felállításával szemben, természetesen kifejezetten politikai felhangja volt. Általában tilos volt minden kapcsolat a nemzsidókkal ünnepeiken és az azokat megelőző három napban. Nem volt szabad semmit eladni nekik, amit nyilvánvalóan a bálványimádó szertartásaikban használtak fel¹⁰¹. Tiltott volt egy sor babonás gyakorlat, amelyeket „az amoriták szokásai” általános elnevezéssel illették¹⁰². Természetesen tilos volt a házban bármely képmást tartani, ami imádat tárgya volt. Különleges tiltás illette a libációs¹⁰³ bort, amit olyan komolyan vettek, hogy megelőző intézkedésként kiterjesztették a tiltást a nemzsidók minden borára (szetám jájin). Ezzel a tiltással foglalkozik az Ávodá Zará 4. fejezetének fele és a teljes 5. fejezet. Tilos volt bálványimádási rítusokban használatos főzeteket gyógyítási célokra használni¹⁰⁴. A rabbik figyelemre méltóan átfogó ismeretekkel rendelkeztek a Keleten gyakorolt mindenfajta idolátria összes formájára vonatkozóan. „Ha az összes bálvány nevét felsorolnánk, a világ minden számára sem lenne elég, hogy vigye őket.”¹⁰⁵ Közéjük tartoztak az égitestek, hegyek és halmok, mocsarak, folyók forrásai, a láb pora, a lábon álló gabona, a tűz és a víz, a gőz, a szél és a felhők, fák, tojások, galambok, állatok, tükörképek és mindenféle szobrok és képek. Külön említést kap a Peor, a Merkur, Aphrodité, a Szaturnalia, valamint az áldozati vágás a tengerek és folyók felett „a Tenger Hercege” számára¹⁰⁶. Az itt említett némely bálványimádó rítust semmilyen más forrásból nem ismerjük. Ezek közé tartozik az állatok szívébe való körkörös bevágás¹⁰⁷, ami úgy tűnik, a Demeter és Attis misztériumokkal állt kapcsolatban. A bálvány megtisztítása, meghintése, megmosása és öltöztetése egyiptomi kultuszra utal. A Toszefta¹⁰⁸ három helyet nevez meg, ahol Erec Izraelben még gyakorolták az Áserá-kultuszt a Toszefta keletkezésének idején. Bár vannak utalások a bálványimádással kapcsolatos obszcén rítusokra¹⁰⁹, a talmudi irodalom nem tartalmaz a pogány rítusok formájáról szóló beszámolót. A speciális imát – „Aldott legyen Ő, aki kiirtotta a bálványimádást a földről” –, olyan hely láttán kellett mondani, ahol korábban bálványimádó rítust gyakoroltak¹¹⁰.

100 Szifre Deuteronomium 61

101 Ávodá Zará 1,5

102 Toszefta Sábbát 6, 7

103 libatio (libamentum): áldozat egy istenségnek, elsődlegesen folyadékról van szó, áldozatöntésként

104 Peszáchim 25a; Exodus Rabba 16,2

105 Szifre Deuteronomium 43

106 Poseidon: Chullin 2,9, 41b

107 Ávodá Zará 2,3

108 Ávodá Zará 6,8

109 Szifre Numeri 131

110 Beráchót 9,1

Bibliográfia

- Bacon, G.: „The View of Kaufmann (Idolatry)”, in *Encyclopaedia Judaica* (1992), CD-ROM
- Bacher, W.: *Die Agada der Tannaiten*, I-II. Strassburg, Karl J. Trübner, I.² (1903), II. (1890)
- Bacher, W.: *Die Agada der palästinensischen Amoräer*, I-III. Strassburg, Karl J. Trübner (1892-99)
- Baumgartner, W.: *Geschichte der israelitischen Religion*, jegyzetek: D. Karasszon (1949)
- Belting, H.: *Kép és kultusz* (2000)
- Bicskov V.: *A bizánci esztétika* (1988)
- Blau, L.: „Early Christian Archaeology from the Jewish Point of View”. *Hebrew Union College Annual* 3 (1926)
- Diamant, P.: „Zsidó portrék”. *Múlt és Jövő* (1915), 410-420.
- Faur J.: „Idolatry in Israel”, in *Encyclopaedia Judaica* (1992), CD-ROM
- Goldziher I.: „Zum islamischen Bilderverbot”. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (1920), 288
- Gutmann J. (kiad.): *The Image and the Word: Confrontation in Judaism, Christianity and Islam* (1977)
- Hachlili, R.: *Ancient Jewish Art and Archaeology in the Diaspora* (1998)
- Herr, M. D.: „Avodah Zarah, tractate of the Mishnah”, in *Encyclopaedia Judaica* (1992) CD-ROM
- Finkelstein, I. – Silberman, N. A.: *Biblia és régészet. Az ókori Izrael történelmének két arca* (2003)
- Fohrer, G.: *Geschichte der israelitischen Religion* (1969)
- Junker, H.: *Die Goetterlehre von Memphis* (1940)
- Karasszon D.: „A második parancsolat”, in Szűcs Ferenc (szerk.): *Szószerk és katedra. Tanulmányok Dr. Tóth Kálmán tiszteletére 70. születésnapja alkalmából* (1987)
- Karasszon I.: „Etika az Ószövetségben”, in *Az Ószövetség varázsa* (2004)
- Karasszon I.: „Képnélküli Izrael?”, in Xeravits Géza (szerk.): *Ikonográfia ökumenikus megközelítésben* (2005), 1-16.
- Kaufmann D.: *Az érzékek. Adalékok a középkor physiologiaja- és pszichológiájának történetéhez héber és arab forrásokból. A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet Értesítője az 1883-84-iki tanévről.* (1884)
- Kaufmann, Y.: *The Religion of Israel. From the Beginnings to the Babylonian Exile* (1961)
- Keel, O.: *Die Welt der altorientalischen Bildsymbolik und das Alte Testament Am Beispiel der Psalmen* (2004)
- Klein Á.: „Az élet és a halál szín-jelképei”, *Libanon* 1. (1936), 141-149.
- Korpel, M. C. A.: „Asherah Outside Israel”, in B. Becking (szerk.): *Only One God? Monotheism in Ancient Israel and the Veneration of the Goddess Asherah* (2001)
- Kőszeghy M.: „Polijahwizmus és Asera-hit a Kr. e. 9. században”, *Egyháztörténeti Szele* (2002) 3/2, 28-39.
- Krausz S.: „Képdíszítmények a zsinagógában”, in *IMIT Évkönyv* (1896), 222-229.
- Labuschagne, C. J.: *The Incomparability of Yahweh in the Old Testament.* (1966)
- Loretz, O.: *Ugarit und die Bibel* (1990)
- Löw, L.: *Graphische Requisiten und Erzeugnisse bei den Juden*, I-II. (1870-71)
- Luckenbill, D. D.: *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, I-II. (1926-27)
- Moret, A.: *Le Rituel du Culte Journalier en Egypte* (1902)
- Rabinowitz, L. I.: „In the Talmud (Idolatry)”, in *Encyclopaedia Judaica* (1992) CD-ROM
- Redl K. (szerk.): *Az égi és földi szépről. Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez.* (1988)
- Roskó G. – Turán T.: *Képfogyatkozás. Vázlat az ikonofóbia történetéről a rabbinikus hagyományban* (2004)
- Schöner A.: *Te érted...* (2004)
- Smith, M.: *Palestinian Parties that Shaped the Old Testament* (1971)
- Strack, H. L. – Billerbeck, P.: *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch.* IV. (1928)
- Xeravits G. (szerk.): *Ikonográfia ökumenikus megközelítésben* (2005)

- Voigt, V., „Uriel and the Horse Foot”, in Dán R. (kiad.): *Occident and Orient. A Tribute to the Memory of Alexander Scheiber* (1988), 383–389.
- Zimmern, H.: *Beiträge zur Kenntnis der babylonischen Religion* (1894)
- Zsengellér J.: „Jahve Somron és Jahve Cebaot”, in Karasszon I. – Tenke S. (szerk.): *„Fölbuzog szívem szép beszédre”*. Tanulmányok D. Dr. Tóth Kálmán tiszteletére 80. születésnapja alkalmából (1997)